

ESKİ VE YENİ PARADİGMALAR AÇISINDAN SOSYAL HAREKETLER

Aylin Yonca Gençoğlu*

Öz

Bu çalışmanın konusu eski ve yeni paradigmalar açısından sosyal hareketlerdir. Çalışmanın amacı sosyal hareket paradigmalarına yönelik tartışmalara farklı bir bakış açısı sunmanın olanakları konusunda bir fikir sahibi olmaktır. Bu çerçevede sosyal hareket olgusu ve sosyal paradigmalar üzerine kısa bir girişin ardından biri işlevselci diğeri çatışmacı olan Smelser ve Dahrendorf'un sosyal hareket teorileri üzerinde durulacaktır. Yeni sosyal hareket paradigmasının temel tezleri açıklanarak toplumsal hareket olgusuna bu paradigma içerisinde en geniş çerçeveyi sunduğu kabul edilen Touraine'nin görüşlerine yer verilecektir. Son olarak Göle'nin Touraine'in teorisinden hareketle İslamcı kadın hareketlerini incelediği çalışması çerçevesinde eski ve yeni paradigmalar karşılaştırılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Hareketler, Yeni Sosyal Hareketler Paradigması, Dahrendorf, Smelser, Touraine.

SOCIAL MOVEMENTS REGARDING THE NEW AND THE OLD PARADIGMS

305

Abstract

The subject of this paper covers social movements regarding the new and the old paradigms. This work aims to have an idea on the possibilities of having a newer ideological perspective on social movement paradigms. To do this, the theories of movement by Smelser and Dahrendorf's social movements phenomena are taken into account. Touraine's views that are considered to be the widest on this point will be covered in addition to giving a place to the explanation of the new social movement paradigm's basic theses. Lastly, Starting from Göle's theory of Touraine which studies Islamic women activities, the new and the old paradigms will be compared and contrasted.

Keywords: Social movements, New Social Movement Paradigms, Dahrendorf, Smelser, Touraine.

* Yrd. Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, agencoglu@erciyes.edu.tr

GİRİŞ

Bugün, genel olarak toplumda yeni bir hayat tarzını, yeni bir modeli oluşturmak için eylemde bulunan kolektif davranış biçimi olarak tanımlanan¹ sosyal hareketlerin niteliklerinin radikal bir değişim geçirdiği bu nedenle farklı bir paradigma ile ele alınmaları gerektiği tezi oldukça yaygınlık kazanmıştır. Genellikle kabul gören görüş, yeni sosyal hareketler olarak ifade edilen barış hareketleri, kadın hareketleri, küreselleşme karşıtı hareketler vb. olguların sanayi toplumundan sanayi ötesi topluma (bilgi toplumu, postmodern toplum vb.) doğru yaşanan radikal kopuşla ortaya çıkan yeni toplumun bir ürünü olduğu şeklindedir.

Diğer taraftan yeni olarak nitelenen pek çok sosyal hareketin aslında yeni olmadığı hatta sendika hareketler gibi eski olarak nitelenen sosyal hareketlerden çok daha eski oldukları da iddia edilmektedir. Bunun dışında değişen toplumsal şartlar altında daha önce var olmayan var olması da mümkün olmayan sosyal hareketlerin ortaya çıkmasında yadırganacak bir durumun olmadığını başka bir deyişle sosyal hareketlerin temel niteliklerinin aslında değişmediğini savunan görüşler de mevcuttur.

Eski açıklamalar daha ziyade hareketin neden ve hangi koşullarda ortaya çıktığını açıklamaya çalışırken yeni sosyal hareket paradigması hareketin nitelikleri, işleyiş ve değişim süreci üzerinde durmaktadır. Bunu yaparken de aslında hem eski hem de yeni olarak kabul edilen hareketlere açıklama getirmektedir. Ancak açıklamaları sınırlı kalmaktadır zira sosyal hareketlerin ortaya çıkış koşullarını başka bir deyişle neden sorusunu boşlukta bırakmaktadır. Eski paradigma olarak nitelenen işlevselci ve çatışmacı açıklama modelleri ise hem eski hem de yeni olarak nitelenen sosyal hareketlerin ortaya çıkış nedenlerine ve sürecine ilişkin bir bakış açısı geliştirebilirken sosyal hareketlerin işleyişi, değişimi ve özelliklerini

¹ Orhan Türkođan, *Soyal Hareketlerin Sosyolojisi* (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1988), s. 1

aydınlatmada yetersiz kalmaktadır. Aslında her iki teorik bakış açısı da gerçekliğin bir yönüne ışık tutmaktadır.

Bu çalışmanın konusu yukarıda değinilen tartışmalar çerçevesinde eski ve yeni paradigmalar açısından sosyal hareketlerdir. Klasik işlevselci ve çatışmacı bakış açılarının temel problemi, hareketin oluşum sürecini toplumsal yapının analizi yoluyla anlamaktır. Bu amaçla toplumsal malzemeyi örgütlemekte ancak bu toplumsal malzemeler arasındaki geçişlere ilişkin bir açıklama getirmemektedir. Diğer taraftan yeni sosyal hareketler paradigması eski yaklaşımları sorgulayarak sosyal hareketlerin oluşumu ve ortaya çıktıkları şartlardan ziyade bu olgunun kendisi ve toplumsal değişmelere paralel olarak geçirdiği dönüşüme vurgu yapmaktadır.

Çalışmanın amacı eski ve yeni sosyal hareket paradigmalarının açıklama getirdiği ve getiremediği alanları ortaya koyarak sosyal hareket olgusuna yönelik tartışmalara farklı bir bakış açısı ile yaklaşmanın olanakları konusunda bir fikir sahibi olmaktır. Bu çerçevede sosyal hareket olgusu ve sosyal paradigmalar üzerine kısa bir girişin ardından biri işlevselci diğeri çatışmacı olan Smelser ve Dahrendorf'un sosyal hareket teorileri üzerinde durulacaktır. Ardından yeni sosyal hareket paradigmasının temel tezleri açıklanarak toplumsal hareket olgusuna bu paradigma içerisinde en geniş çerçeveyi sunduğu kabul edilen Touraine'nin görüşlerine yer verilecektir. Son olarak Göle'nin Touraine'in teorisinden hareketle İslamcı kadın hareketlerini incelediği çalışması çerçevesinde eski ve yeni paradigmalar karşılaştırılacaktır.

Toplumsal Hareketler Olgusu

Giddens, Toplumsal hareket olgusunu dikkate değer sayıdaki insanın, toplumun başlıca özelliklerinden birini ya da birkaçını değiştirmek için (ya da değiştirilmesine direnmek) için örgütlü çaba harcamalarını gösteren bir terim olarak tanımlar. Ona göre toplumsal hareketler belirli bir amaca yöneliktir ve örgütlüdür. Bu açıdan kolektif davranışlardan ayrılırlar zira kolektif davranışlar, gelişigüzel ve kaotiktir. Yerleşik durumlar alanının dışındaki toplu eylemler yoluyla, ortak bir çıkarı korumak ya da ortak bir

hedefe erişmeyi sağlayabilmek için girişilen toplu bir çaba olduğu için de oldukça geniş kapsamlı bir olgudur. Bazı toplumsal hareketler çok küçüktür, sayı olarak birkaç düzine üyeden fazla üye içermez, diğer bazı toplumsal hareketler binlerce hatta milyonlarca insanı içerir. Bazı toplumsal hareketler eylemlerini var olan yasalar çerçevesinde devam ettirirler, buna karşın diğerleri eylemlerini yasa dışı olarak veya yeraltı gruplarının eylemleri biçiminde devam ettirirler. Bazıları mevcut düzeni değiştirmeye çalışırken bazıları da onu muhafaza etmeyi amaç edinir. Sosyal hareketler, çok geniş bir alana sahiptir bu nedenle temel niteliklerinin neler olduğunu saptamak oldukça zordur.²

Sosyal hareket teorilerinin tarihsel gelişiminde göze çarpan ilk isim çoğunlukla Gustave Le Bon'dur. Ona göre sosyal hareketleri ortaya çıkaran olgu kalabalık içinde sosyal kontrolün ortadan kalkması ve bireyselliğin yitirilmesi sonucunda insan davranışının irrasyonel bir nitelik kazanmasıdır. Bu nedenle sosyal hareket olgusunu psikolojik bir temelde ele alan Le Bond onu insan davranışının patolojik bir biçimi olarak kabul eder.

Sosyal hareketler sosyolojisinin ana kaynaklarından bir diğeri olan Marksist bakış açısına göre ise sosyal hareketlerin kaynağında onu gerçekleştiren kolektif aktörlerin sınıfsal konumları yatmaktadır. Toplumsal hareketler kapitalist ekonomik sistemin güç ve nüfuz sahibi hâkim yapılarından kazanım elde etme ihtiyacı sonucunda ortaya çıkar ve endüstriyel üretimin ekonomik mantığı çerçevesinde işler. Dolayısıyla sosyal hareket, politik olarak anlamlı temel sosyal eylemdir. Ekonomi dışındaki toplumsal kurumların işleyiş mantığı ve sınıfsal konum dışındaki sosyal kimlikler ise tali birer öneme sahiptir.³

² Anthony Giddens, *Sosyoloji* (haz. Hüseyin Özel, İstanbul: Ayraç Yayınları, 2000), s. 540-541.

³ Steven M. Buechler, "New Social Movement Theories", *The Sociological Quarterly*, Vol.36, No. 3 (Summer,1995), s.241-242 erişim tarihi 19.12.2013, <http://www.jstor.org/stable/4120774>

Toplumsal yapıyı birbiriyle ilişkili parçalardan oluşan ve her bir parçanın belirli bir görevi ifa ettiği bir bütün olarak gören işlevselci bakış açısında göre toplumsal farklılaşma sürecinin beraberinde getirdiği anomalilerden kaynaklanan toplumsal hareketler bu anomalilerin giderilerek toplumsal bütünleşmenin yeniden sağlanmasında etkili bir mekanizma işlevi görmektedir. Toplumsal değişme ve ilerlemenin temelinde çatışmayı gören çatışmacı bakış açısı ise toplumsal hareketleri toplumsal ilerlemenin itici güçlerinden biri olarak kabul etmektedir. Buradan hareketle her iki bakış açısının da İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan refah devleti uygulamalarının beraberinde getirdiği bir iyimserliği paylaştığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Toplumsal Farklılaşma ve Bütünleşme Sürecinde Toplumsal Hareketler: Neil Smelser

İşlevselci teorinin önde gelen isimlerinden biri olan Smelser, toplumsal sistemde ortaya çıkan değişmeyi içsel bir gerilimle açıklar. Bu gerilim sonucu belirli bir durumda mevcut norm ve roller geçerliliğini yitirir, insanlar doyumsuzluk ve memnuniyetsizlik içine düşerler. Bu durum insanların geçici olarak toplumsallıklarını kaybetmelerine neden olur. Çözülmenin göstergeleri ise kolektif davranış biçimleri ve sosyal hareketlerdir. Bu ortam, toplumun yeniden bütünleşmesi için gerekli yeni düzenleme mekanizmalarını harekete geçirir.⁴

Smelser, kolektif davranışı, modernleşme sürecinin doğurduğu yapısal değişimlere tepki olarak ortaya çıkan irrasyonel ve geçici hareketler olarak değerlendirir⁵. Çünkü modernleşme, yukarıda ortaya konulan değişme modelinin rutininde bir sapmaya neden olarak karışıklığı, rahatsızlığı besler. Farklılaşmanın bütünleşme mekanizmalarından daha hızlı olmasına neden olur. Bu durumda rol tanımları belirsizleşir. Kişiler kuşku, kaygı, belirsizlik gerilimleri altına girdiklerinde de kolektif davranış

⁴ Anthony Smith, *Toplumsal Değişme Anlayışı* (çev. Ülgen Oskay, Ankara: Gündoğan Yayınları, 1996), s. 36-37.

⁵ Kenan Çayır, "Toplumsal Sahnenin Yeni Aktörleri: Yeni Sosyal Hareketler", *Yeni Sosyal Hareketler*, (ed.) Kenan Çayır (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 1999), s. 14.

olayları meydana gelir. Bunlar yeniden tanımlayıcı bir inanç temeline dayalı olarak toplumsal eylemin harekete geçirilmesidir.⁶

Smelser, toplumsal hareketleri norm yönelimli ve değer yönelimli hareketler olmak üzere iki ayrı kategoride ele alır. Norma yönelik eylem, kuralların eksikliklerini gidermeyi veya yenilerini yaratmayı amaçlayabileceği gibi, kuralları onarmaya, yenilemeye veya korumaya da yönelebilir. Burada önemli olan norma yönelik eylemlerin belirli değişimlere yol açmasıdır. Değere yönelik eylem ise değerlerin yenilenmesini amaçlar, kapsamlı ve uzun dönemli değişimler değer yönelimli eylemlerin bir sonucudur.⁷

Tatar⁸, norm ve değer yönelimli sosyal hareketlerin bir karşılaştırmasını aşağıdaki gibi yapar:

1. Norm yönelimli hareketler herhangi bir kuralın değiştirilmesi, düzeltilmesi veya güçlendirilmesine yönelik iken, değer yönelimli hareketler herhangi bir değer için ya da norma kaynaklık eden, neyin doğru neyin yanlış olduğunu gösteren referans noktasının değiştirilmesi, düzeltilmesi veya güçlendirilmesine yöneliktir.
2. Norma yönelik hareketlerde sistemin işleminde görülen aksaklıkların giderilmesi söz konusu iken değer yönelimli hareketler cemiyetin topyekûn değiştirilmesini amaçlamaktadır.
3. Norm yönelimli hareketler daha az sancılı geçerken, değer yönelimli hareketler ciddi problemlerin doğmasına ve sert tepkilerin yaşanmasına yol açar.

Smelser, gerek norm yönelimli gerekse değer yönelimli toplumsal hareketleri hızlı yapısal değişimlerin doğurduğu patolojik ve geçici süreçler olarak görür ve onları yapısal değişimlerin gerçekleştiği tedrici bir süreç

⁶ Smith, s. 134-135,140.

⁷ Smith, s.140.

⁸ Hüsnüye Canbay Tatar, "Sosyal Hareketler Sosyolojisi Açısından PKK", *Milletler Arası Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Güvenlik ve Huzur Sempozyumu, Elazığ,2000* içinde s. 287.

içinde ele alır. Buna göre genelde yapısal değişimler yedi basamaklı bir sıra izler:

1. Toplumsal farklılaşma süreci içinde kurumsallaşmış bir rolün taşıdığı görev ve sorumlulukla bağdaşmamasının hoşnutsuzluk ve gerilime yol açması.
2. Hoşnutsuzluk duygusunun doğurduğu karışıklıkların belirtilerinin ortaya çıkması (kaygı düşmanlık, her felaketin sorumlusu kişiler arama). Bu dönem toplumsal hareketlerin özünü biçimlendiren ideolojilerin kaynaklanabileceği toplumsal çelişki dönemidir.
3. İlk tepki karışıklık belirtilerini kontrol etme çabasında bulunmaktır. Polis, mahkemeler, basın, topluluk önderleri gibi toplumsal kontrol araçları karışıklığı kontrol altına almak için harekete geçirilebilir.
4. Bu aşamada öngörülen karışıklık kaynakları ile mücadele etmek için yeni düşüncelerin teşvik edilmesi izler. Bu durum yeni değerlerin kabulü ve artık var olmayan mevcut değerler çerçevesinde davranmama anlamına gelir.
5. Yeni düşünceler reform doğrultusunda somut öneriler ve kurumsal programlar olarak belirginleşirler.
6. Öneri yeni bir kurumsal biçim aldığı anda, toplumsal yapıya yeni farklılaşmış bir öge eklenmiş olur. Düşünceler ve programlar yapısal bir biçim alır.
7. Rutinleşme yerleşiklik kazanır. Yeni kurumlar toplumsal yapının kabul gören içselleştirilmiş birer parçası haline gelir.⁹

Bu yedi basamaklı gelişme süreci değerlendirildiğinde, Smelser'ın toplumsal hareketleri hızlı yapısal değişmelerin neden olduğu derin, keskin sarsılma dönemlerinin ortaya çıkardığı dengesizlik durumundan yeniden denge durumuna ulaşmanın birer aracı olarak gördüğü söylenebilir. Dolayısıyla ona göre toplumsal hareketler, farklılaşma ve yeniden bütünleşme süreci içinde gerçekleşen toplumsal değişimin ana unsurlarından birini oluşturur.

⁹ Smith, s.136.

Değişimin İtici Gücü Olarak Toplumsal Hareketler: Ralf Dahrendorf

Dahrendorf'a göre toplum, çatışma ile karakterize olan bir yapıdır. Bu neden toplum içinde her zaman bir çatışma eğilimi mevcuttur ve bu insan tarihinin büyük yaratıcı kuvvetidir. Toplumsal yapının en önemli tayin edici faktörü ise gücün dağılımıdır. Güçlü gruplar kendi çıkarlarını güçsüz gruplar ise kendi çıkarlarını koruyacaktır.¹⁰ Dahrendorf'un çatışma kuramı çoğulcudur. Ona göre çatışma yetkiye-otoriteye sahip olanlarla olamayanlar arasında her zaman var olacaktır ve toplumda ne kadar çok grup varsa her grubun içerisinde var olan hükmedenlerle edilenler arasındaki gerilim çatışmaya neden olacaktır.¹¹ Yetki/otorite kavramından Dahrendorf, toplumsal normlar tarafından belirlenmiş ve sınırlanmış ve bu sınırlar içerisinde yaptırımlarla desteklenmiş olan meşru gücü anlar. Bu çerçevede otorite, toplumsal rol ya da statüye bağlı bir olgudur.

*'Her toplulukta yönetici grubun çıkarları yönetimin meşruluğunun ideolojisi olan değerlerden meydana gelirken: yönetime tabi olanların çıkarları bu ideolojiye ve onun kapsadığı toplumsal ilişkilere bir tehdit oluşturur'*¹²

312

Dahrendorf'a göre, sosyal hareketler çatışma ile karakterize olan toplumda insanların yetkinin yokluğuna dayalı olarak oluşturduğu grupların kendi çıkarlarını kollamak üzere harekete geçmelerini ifade eder. Çıkar gruplarının oluşması ve harekete geçmesi için teknik, siyasal ve toplumsal olmak üzere bazı yapısal gerekler vardır. Teknik olarak her grubun bir kurucuya ve ayrıcalık ya da ideolojiye ihtiyacı vardır. Siyasal olarak bakıldığında ise devlet ne kadar liberal ise grubun ortaya çıkması o kadar kolay ne kadar totaliter ise o kadar zordur. Toplumsal gerekler ise coğrafi konum bakımından yakınlık, irtibat kurabilme ve yetki karşısında benzer durumda olmadır.¹³ Sosyal harekete/çatışmaya neden olan çıkarlar

¹⁰ Ruth A. Wallace, Alison Wolf, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları: Klasik Geleneğin Geliştirilmesi* (çev. Leyla Elbruz, M. Rami Ayas, İzmir: Punto Yayıncılık, 2004), s. 144.

¹¹ Margaret Poloma, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları* (çev. Hayriye Erbaş, Ankara: Gündoğan Yayınları, 1993), s. 119.

¹² Poloma, s. 119.

¹³ Wallace ve Wolf, s. 143-144.

açık ya da gizli olabilir. Çıkarların gizli olması otoriteye sahip olmayan grupların onları tanımamasından kaynaklanır. Bu gizli ya da tanınmayan çıkarlar açığa çıktıkça kendi çıkarlarının bilincinde olan açık gruplar oluşur ve bunlar toplumun değişmesine yol açan çatışmalara girerler. Ancak açık grubun harekete geçme olasılığı eşit değildir. Çatışmanın yoğunlaşması/sosyal hareketin ortaya çıkmasında bir grubun tabi kişilerinin diğer gruplarda da tabi konumda olması önemli bir faktördür¹⁴.

Çatışmayı görmezlikten gelmek ya da önlemek boşuna bir çabadır. Bu nedenle çatışma tanınmalı ve kurumsallaşma yolu ile düzene kavuşturulmalıdır. Dolayısıyla çatışmalar/ sosyal hareketler kurumsallaşma aracılığı ile düzenlenmeli ve toplumsal değişimin dinamikleri olarak toplumun sürekliliğini sağlamalıdır. Bu anlamda sosyal hareketlerin ortaya çıkarak örgütlenmeleri toplumun onarılamaz şiddet içerikli patlamalara sahne olmasını engelleyen bir olgu olarak karşımıza çıkar.¹⁵

Dahrendorf, bilinci yükselerek harekete geçen gruplar arasında 1960'lar Amerika'sında yerlileri, siyahları ve kadınları örnek verir. Ona göre kadınlar yer aldıkları hemen hemen bütün gruplarda tabi konumda olan büyük bir yarı gruptur. Yasal olarak kocasına tabii konumdaydılar. Çeşitli işyerlerinde terfi sırası geldiğinde es geçilirler, kadın olduklarından pek çok otorite grubundan dışlanırlardı. Ancak 1960'lara gelindiğinde kadınların gizli çıkarları bilinçli hale büründü ve kadın hareketleri ortaya çıktı. Böylece çatışma kadınların örgütlenmesi ile düzenlendi.¹⁶

İncelediğimiz iki teorik çerçevenin de sosyal hareketlerin ortaya çıkış koşullarının ve sürecinin açıklanmasında işlevsel olduğunu görüyoruz. Ancak yine her ikisi de sosyal hareketlerde bir aşamadan diğerine geçiş sürecini aydınlatmada yetersiz kalmaktadır. Örneğin Smelser'in kuramı toplumsal eylemin oluşum aşamalarının incelenmesinde yol gösterici olmakla birlikte bundan sonra geçirdikleri değişimler ve kazandıkları nitelikler konusunda yetersiz kalmaktadır. Aynı şekilde Dahrendorf'un

¹⁴ Poloma, s. 121.

¹⁵ Poloma, s. 118

¹⁶ Poloma, s. 118-121.

kuramı da çıkar gruplarının hangi koşullar altında ortaya çıktıklarını gösterirken bir yarı grubun çıkarlarının nasıl bilinçli hale geldiği ve örgütlendiği konusuna bir açıklama getirememektedir.

Eski sosyal hareket paradigmalarına yöneltilen temel eleştiri onların sadece sanayi toplumunun farklı kesimlerinin ekonomik temelli talepleri çerçevesinde oluşan toplumsal hareketlerini açıklayabildiği ancak yeni (sanayi sonrası) toplumda kültürel taleplere dayalı olarak ortaya çıkan toplumsal hareketleri açıklamakta yetersiz kaldığı yönündedir. Ancak yukarıda verilen bilgiler ışığında, eski paradigmanın temel sorununun yeni toplumun taleplerinden doğan sosyal hareketleri açıklayamama sorunu olmadığını söylemek mümkündür. Örneğin sendikal hareketler ekonomik taleplerle ortaya çıkarken, kadın hareketleri sosyal ve kültürel taleplerle yola çıkmaktadır. Ya da azınlık grupların talepleri bunların tamamını kapsamaktadır. Elbette toplum değiştikçe ortaya çıkacak olan gruplar da onların talepleri de değişmektedir. İşte bu noktada aslında sosyal hareketlere yönelik klasik açıklamalarla özellikle 1970'lerin sonrasında ortaya çıkan hareketleri açıklayamadığı savı ile geliştirilen yeni sosyal hareket paradigmasının birbirini tamamladığı görülmektedir.

Yeni Sosyal Hareketler Paradigması ve Alain Touraine

Yeni toplumsal hareketler kavramı esas olarak 1970'lerden itibaren ortaya çıkan ekoloji hareketini, yeni feminist hareketi, barış hareketini ifade etmek amacıyla kullanılmaktadır.¹⁷ Yeni sosyal hareketler kavramı dikkati hareketlerin yapısındaki morfolojik değişime çekerek bu değişimleri bir bütün olarak toplumsal dönüşümlerle ilişkilendirerek çağdaş hareketlerin bilgisine katkılar yapmıştır.¹⁸

Yeni sosyal hareketlerin analizi, bu hareketlerin kültürler arası ve aynı zamanda sınıf çatışmalarında temellenen geçmişin hareketleri ile karşılaştırılması yoluyla geliştirilebilir. Yeni sosyal hareketlerin toplumsal

¹⁷ Tuncay Önder, *Ekoloji, Toplum ve Siyaset* (Ankara: Odak Yayınları, 2003), s. 34

¹⁸ H. Johnston, E. Larana, J.R. Gusfield, "Kimlikler, Şikayetler ve Yeni Sosyal Hareketler", *Yeni Sosyal Hareketler*, (ed.) Kenan Çayır (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 1999), s. 134.

tabanı gençlik, toplumsal cinsiyet, cinsel yönelim ya da meslekler gibi yapısalçı açıklamalara tekabül etmeyen farklı toplumsal statülerde temellenmektedir. Değerler ve fikirler açısından bir çoğulculuk göstermektedir. Yeni sosyal hareketlerin şikâyetleri ve mobilize edici faktörleri kimlik sorunları ile ilişkili kültürel ve sembolik meseleler üzerinde yoğunlaşmaktadır. Yeni sosyal hareketlerin bir diğer özelliği bireysel ve kolektif arasındaki ilişkinin bulanıklaşmasıdır. Çağdaş hareketlerin çoğu kendisini gruplar aracılığından ziyade bireysel hareketlerle ifade etmektedir. Diğer taraftan yeni sosyal hareketler insanın hayatının kişisel yönlerini yansıtmaktadır. Farklı, şiddete karşı sivil itaatsizlikle karakterize olan mobilizasyon taktikleri kullanmaktadırlar. Bu hareketlerin örgütleri bölünmüş dağınık ve âdemimerkeziyetçi bir yapı arz etmektedir¹⁹.

Offe'ye göre yeni sosyal hareketlerin hareket alanı kurumsal olmayan siyaset alanıdır. Kurumsal olmayan siyaset alanı özel hareket alanının dışında olanı ifade eder. Bu çerçevede, aktörün, hareketin araçlarının meşru olarak tanınması gerektiği iddiasında olması ve hareketin amaçlarının geniş bir topluluk için bağlayıcı olması onun siyasal bir sosyal hareket olarak tanımlanması için yeterlidir. Offe ayrıca eski ve yeni hareketleri aktörleri değerleri ve hareket biçimleri açısından karşılaştırır.²⁰

	Eski paradigma	Yeni paradigma
a ktörler	Grup olarak hareket eden, gelir dağılımı çatışmasına müdahil sosyoekonomik gruplar	Grupo gibi davranmayan fakat belli temalar etrafında bir araya gelmiş topluluklar lehine hareket eden sosyoekonomik gruplar
T emalar	Ekonomik büyüme ve dağılım; askeri ve toplumsal güvenlik, toplumsal kontrol	Barışın, çevrenin ve insan haklarının korunması

¹⁹ Johnston, Larana, Gusfield, s. 134-136.

²⁰ C. Offe, "Kimlikler, Yeni Sosyal Hareketler: Kurumsal Politikaların Sınırlarının Zorlanması", *Yeni Sosyal Hareketler*, (ed.) Kenan Çayır (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 1999), s. 61.

D eğerler	Özgürlük, tüketim güvenliği ve maddi ilerleme	Merkezi kontrolün karşısında kişisel özerklik ve kimlik
H areket biçimleri	a) içsel: temsil örgütlenmeler, büyük ölçekli temsil birlikleri b) çoğulcu ya da korporatist çıkar aralığı, siyasal parti rekabeti ve çoğunluk oyu	a) içsel: enformalite, düşük düzeyde dikay yatay farklılaşma b) dışsal: negatif terimlerle formüle edilmiş teleplere dayanan protesto politikaları

Kaynak:Offe,1999: 67

Özellikle hareket biçimleri konusunda yeni sosyal hareketlerin geliştirdiği analizler eski ve yeni hareketlerin gelişim süreçleri ve bu süreçte geçirdikleri dönüşümlerin incelenmesi açısından bir çerçeve sunmaktadır. Bunun bir örneğini aşağıda Touraine'in sosyal hareketlere ilişkin görüşlerinde görebiliriz.

Alain Touraine, sosyal hareketler nedir sorusuna yeni bir toplum nosyonuyla cevap aramaktadır. Ona göre mevcut toplum kavramsallaştırması ile klasik sosyoloji günümüzde ortaya çıkan sosyal hareketleri gerçekçi bir şekilde açıklayacak temelden yoksundur. Modernitenin bir ideolojisi olan klasik sosyoloji, arkaik toplumların karakteristik cemaat kavramının karşısında modern topluma gönderme yapmaktadır. Klasik sosyoloji anlayışına göre, tarihsel gelişmenin doğal bir sonucu olarak coğrafi, kültürel ve sosyal özgünlüklerinden kurtulan insanlık, evrensel değer ve normlarla, akıl ile uyum içerisinde işleyen bir topluma doğru ilerlemektedir. Ancak bu toplum fikri bir taraftan aralıksız ilerleyen bir taraftan da durağan ve entegre bir sistem olmak gibi bir çelişki içermektedir.²¹

Klasik sosyolojinin tanımladığı toplum sosyal hareketlere çok dar bir alan bırakmaktadır. Çünkü, sosyal hareketin ortaya çıkacağı toplum yaşamı, normları geliştiren ve onlara uyulmasını sağlayan kurumlarla

²¹ Alain Touraine, "Toplumdan Toplumsal Harekete", *Yeni Sosyal Hareketler*, (ed.) Kenan Çayır (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 1999), s. 134.

topluluğun üyeleri arasındaki ilişkiye dayanır. Bu ilişki içerisinde statüsü ile tanımlanan birey, kurumların garanti altına aldığı toplumsallaşma aracılığıyla toplumun kendisinden beklediği rolleri yerine getirir. Başka bir deyişle sadece sistemin kendisine biçtiği rolün taşıyıcısıdır.²² Dolayısıyla sosyal hareketler yalnızca olağanüstü durumlara bir tepki olarak var olabilir.

Ancak tarihsel dönüşümler klasik sosyolojinin toplum kavramının temelini oluşturan modernlik ve rasyonaliteye olan inancın büyük bir hayal kırıklığı ile sonuçlanmasına neden olmuştur.

‘Toplumbilimciler ve filozoflar düzenin kıpırtısızlığını ilan ederken, çevrelerinde, eğitimden tecimsel tüketime, üretim teknolojilerinden sağlık teknolojilerine kadar her şey devinim halindeydi.’²³

Touraine, günümüzdeki sosyal hareketlerin bu değişen toplum tasavvuru içerisinde anlaşılması gerektiğini, toplumsal hayatın genel bir analiz biçimi belirlenmeden ve bunun temelinde sosyal hareketler adlı bir olgu kategorisi teşkil olunmadan sosyal hareketler adlı bir objeyi tanımlamanın imkânsız olduğunu söyler. Buradan yola çıkarak merkezinde sosyal hareket fikrinin yer aldığı bir toplum nosyonu ortaya koyar.²⁴ Ona göre, toplum verili bir yapı değil sosyal çatışmalarla sürekli yeniden üretilen bir yapıdır.²⁵ Bu yeniden üretim süreci içerisinde klasik sosyolojinin öngördüğü toplumdan farklı bir toplum tipi ortaya çıkmıştır artık.

Touraine, bu yeni toplum tipini, endüstri sonrası toplumu ifade etmek için kullandığı ‘programlı toplum’ kavramı ile ortaya koyar. Programlı toplum, kültürel malların kitlesel üretim ve dağıtımının sanayi toplumunda maddi malların sahip olduğu türden merkezi bir konuma yerleşmiş olduğu toplumdur.²⁶ Sosyal hareketler ise programlı toplumu bir taraftan sürekli olarak yeniden üreten, ama aynı zamanda onun açtığı alanda var olan,

²² Alain Touraine, *Modernliğin Eleştirisi* (çev. Hülya Tufan, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1993), s. 387.

²³ Touraine, *Modernliğin Eleştirisi*, s. 289.

²⁴ Touraine, *Toplumdan Toplumsal Harekete*, 48.

²⁵ Çayır, *Toplumsal Sahnenin Yeni Aktörleri: Yeni Sosyal Hareketler*, s. 2.

²⁶ Touraine, *Modernliğin Eleştirisi*, s. 274.

temel kültürel kaynaklar üzerindeki egemenlik ilişkilerini dönüştürmeye çalışan çatışmalardır.²⁷

Tourain'e göre, bir toplumsal hareket bir toplumsal duruma tepki değildir. Aksine toplumsal durum, kültürel modeller ve tarihsellik üzerinde kontrol için savaşılan gruplar arasındaki çatışmanın bir sonucudur.²⁸ Toplumsal hareket hem bir toplumsal çatışma hem de bir kültürel tasarıdır.²⁹ Touraine, sosyal hareketin onu gerçekleştiren aktörler temelinde anlaşılması gerektiğini savunur. Çünkü ona göre aktör, toplumsal güçlerin basit bir sonucu değildir ve sosyal hareketler bir aktörler hareketidir.³⁰ Aktör, merkezi bir konuma sahip olduğunda sosyal hareketler, özel alan ile kamusal alan arasındaki sınırları bulanıklaştırmakta ve bir anlamda özel alanı kamusal alana taşımaktadır. Çatışma devletle sosyal hareket arasında değil toplumsal rakipler arasında, sivil toplum üzerinde gerçekleşmektedir. Sivil toplum alanı aktörlerin, toplumsal normları, kimlikleri oluşturduğu alandır.³¹ Rakip bir toplumsal grubun yokluğu, sosyal hareketi modernleşmeye karşı ya da modernleşmeci -iktidar ele geçirme fikrine dayanan, iktidar sahiplerine karşı köksüzlerin taleplerini içeren- eski sosyal hareketlerin konumuna getirir.³²

Tourain'in sanayi sonrası toplum olarak gördüğü ve programlanmış toplum olarak adlandırdığı toplum nosyonunu ve onu sürekli olarak yeniden ürettiğini savunduğu yeni sosyal hareketlerin nitelikleri çerçevesinde oluşturduğu teorisinin temel kavramlarını ise şöyle sıralayabiliriz; toplumsal aktör, aktörün görünürlüğü, kamusal-özel alan, kimlik ve kimliğin inşası. Kavramlar, bir sosyal olguyu incelerken

²⁷ Çayır, Toplumsal Sahnenin Yeni Aktörleri: Yeni Sosyal Hareketler, s. 49.

²⁸ Touraine, Toplumdan Toplumsal Harekete, s. 49-51.

²⁹ Tourain, Modernliğin Eleştirisi, s. 267.

³⁰ Alain Touraine, "The Importance of Social Movements ", *Social Movement Studies*, Vol.1, No.1, s. 37, (2002).

³¹ Önder, 61.

³² Nilüfer Göle, "Modernist Kamusal Alan ve İslami Ahlak", *İslamın Yeni Kamusal Yüzleri*, (ed.) Nilüfer Göle (İstanbul: Metis Yayınları, 2000), s. 47.

kullandığımız analiz araçları olduğuna göre³³ söz konusu kavramların net bir şekilde açıklanması önemlidir.

Touraine'e göre aktör, toplumun ya da bir tarihsel durumun içine yerleştirilen bir olgu değil tersine toplumu ve tarihsel durumları üretendir. Aktör bir roller bütününden daha fazla bir şey olarak öncelikle kendini üretir, dönüştürür, kendi yaratıcılıkları üzerine düşünebilir. Aktörler kendi kişisel tarihselliklerini yaşadıkları sürece bütünlüğe ve aktiviteleri üzerinde düzenleyici ve örgütleyici kontrole sahiptir. Kimlik ise verili bir olgu değil, aktörün düşünsel etkinliği ile sorgulayarak kurguladığı bir süreçtir. Aktörün kimliği öteki ile ilişkisi çerçevesinde şekillenen bir yapıdır. Sosyal hareketler, çatışma içerisinde kimliklerin yeniden –öteki ile ilişki-tanımlandığı diğer bir deyişle kimliklerin inşa edildiği alanlardır.³⁴

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki yeni sosyal hareketler patolojik bir durum değil farklı bir toplumu, programlanmış toplumu üreten bir sosyal olgudur, bu üretim devletle sivil toplum arasındaki çatışmalarla değil doğrudan doğruya sivil toplum içerisinde gerçekleşir. Tourain'e göre sosyal hareketler işte bu nedenle yenidir.

Sosyal Hareketlere Türkiye'den Bir Örnek: İslamcı Kadın Hareketleri

Göle ve Çayır 'İslam'ın Yeni Kamusal Yüzleri' isimli atölye çalışmasında, Türkiye'deki İslamcı kadın hareketini Touraine'in teorisi ve kavramları ile açıklamaktadır. Bu kısım aynı çalışmadan yaralanılarak yazılmıştır.³⁵

Kamusal alan, özellikle modernleşen İslam toplumlarında, kadın hakları ve kadın bedenine ilişkin siyasi çatışmalar etrafında belirlenmektedir. Kamusal alan Türkiye'de batının aksine kadını dışlayarak

³³ Beylül Dikeçligil, "Bir Analiz Modeli Denemesi: Sosyal Yapı ve Toplumsal Yapı", *Türkiye Günlüğü* 660, (1997).

³⁴ Göle, s. 47.

³⁵ Nilüfer Göle, "Modernist Kamusal Alan ve İslami Ahlak", *İslamın Yeni Kamusal Yüzleri*, (ed.) Nilüfer Göle (İstanbul: Metis Yayınları, 2000) ve Kenan Çayır, "Gökkuşuğu Kadın Platformu" *İslamın Yeni Kamusal Yüzleri*, (ed.) Nilüfer Göle (İstanbul: Metis Yayınları, 2000)

oluşmamış tam tersine Kemalist modernizm, kadına kamusal alanda merkezi bir rol vermiştir. Her devrim ideal bir erkek tasviri yaparken batılı görüntü ve yaşama sahip yeni toplumsal rolleri kamusal alanda yer alan kadınları modern yaşam tarzının bir sembolü olarak sunmuştur. Ancak kadının bu alandaki varlığı ancak geleneksel ve dinsel rollerinden çıkmalarına bağlanmış ve modernleşme projesi boyunca kamusal alan devletin sıkı kontrolü altında tutulmuştur. 1980 sonrasında kamusal alanın devletten bağımsızlaşması ile laik seçkinlere ait olan kamusal alanda bu alanın homojen doğasına karşı çıkan sivil toplum hareketleri birbirleri ile yarışmaya başlamışlardır.

Bu süreçte siyasileşen İslamiyet’le birlikte İslamcı hareketler ortaya çıkmış ve laik seçkinlere özgü alanlar olarak kabul edilen kamusal alanda onlarla çatışarak kendilerine kamusal görünürlükler ve mekânlar yaratmışlardır. Bu süreçte batılı görünümdeki kadının kamusal alana girişinin modernleşme projesinde bir sembol olmasına paralel olarak İslami geleneklere göre yaşayan kadının kamusal alandaki görünürlüğü de bir sembol haline gelmiştir.

İslamcılık yeni aktörleri kamusal alana taşıyıp onlara kültürel, siyasi ve ekonomik alanlarda fırsatlar tanırken aynı zamanda bu yarattığı sahayı kendi ideolojik sınırları içinde tutmaya çalışır. Bu nedenle yeni aktörlerin kendilerini tanımlamaları ve öznellikleri ile İslami politikaların arasında bir gerilim doğar. Kadın konusu bu gerilimlerin dinamiklerinin anlaşılmasında belirleyici bir rol oynamaktadır. İslamcı kadınlar daha fazla kamusal görünürlük kazanıp mesleki hayallerini gerçekleştirdikçe kendilerini yola çıktıkları geleneksel rollerle çatışır halde bulurlar (annelik, zevcelik gibi). Bu durum onları kendilerini tanımlamanın yeni yollarını bulmaya zorlar.

Bir diğer önemli nokta bir İslamcı kadın hareketinin her yeni adımının laikleri ve İslamcıları karşı karşıya getirmesidir. Zira bir sosyal hareket sivil alanda rakip bir grupla ancak mümkündür ve kendisini yeniden üretebilir. Bu süreçte İslamcı kadının kimliği Kemalizm’e karşı geliştirilen tepkisel tavırla, bir başka deyişle ötekine referansla tanımlanmıştır. 1990’lara gelindiğinde 80’lerin tepkisel tavrının yerini daha

çok kendi üzerine düşünen bir söylem almıştır. Kadının toplumdaki ve İslamcı hareketlerdeki konumu yine bu kadınlar tarafından sorgulanmaya başlanmıştır.

Ancak Göle ve Çayır'ın yukarıda özetlenen çalışmasında bazı sorular cevapsız kalmaktadır. Neden İslamcı hareket ortaya çıkmış ve zamanla onun kabuk değiştirmesini farklı talepler ortaya koymasına neler sebep olmuştur? 80'li yıllarda modernizme tepki olarak doğan İslamcı kadın hareketi 90'lara gelindiğinde neden kendi kimliği üzerinde düşünmeye başlamıştır? Bu sorular iki paradigmanın birbirlerini tamamlayabileceği tezinden hareketle aşağıdaki sorular üzerinden cevaplanabilir görünmektedir. Eski sosyal hareket kuramı burada açıklayıcı bir role sahip olabilir mi? Örneğin, Dahrendorf'un kuramından hareketle hem toplumsal yaşamda hem de İslamcı hareketin içerisinde otoriteden yoksun kadın, başörtüsü ile modernleşmeye karşı bir tepki oluşturmada bir sembol iken kendi çıkarlarının bilincine varmıştır örgütlenerek bu değişimi gerçekleştirmiştir denilebilir mi? Ya da 80'lerden sonra yaşanan politik ve ekonomik gelişmelerin İslami değerleri benimsemiş gruplarda memnuniyetsizliği arttırarak genelleşmiş bir inancın yayılmasına neden olduğu iddia edilemez mi? Tüm bunlar İslamcı kadın hareketinin batıdaki yeni sosyal hareketler gibi bir kimlik inşasını ve farklılık etrafındaki eşitlikçi talepleri içerdiği fikrini savunmaya engel midir?

Tüm bu sorulardan hareketle şunu söyleyebilir miyiz? Yeni paradigmanın eski sosyal hareketlerle yeni sosyal hareketlerin nasıl farklılaştığını ortaya koyma çabaları sadece yeni sosyal hareketlerin değil eski sosyal hareketlerin de niteliklerini ve gelişim süreçlerini açıklama gücüne sahip görünmektedir. Başka bir ifade ile yeni paradigma -her ne kadar bu amaçla ortaya çıkmamış olsa da- toplumsal hareketlerin nitelikleri ve gelişim süreçlerini açıklamakta eksik kalan eski paradigmayı tamamlayıcı bir bakış açısını beraberinde getirmiştir. Aslında sosyal hareketler temel nitelikleri açısından değişmemekte ancak değişen toplum ve zaman içinde farklı farklı özellikler kazanmaktadır. Bu özelliklerin neler olduğunu ve sosyal hareketleri nasıl dönüştürdüğünü başka bir deyişle sosyal hareketlerde meydana gelen değişimleri, yeni sosyal hareket

paradigmaları açıklama gücüne sahiptir. Ancak sosyal hareketlerin niteliklerinin neler olduğu ve neden değiştikleri sorusuna cevap aramak için eski paradigmanın teorileri daha açıklayıcı görünmektedir. Dolayısıyla günümüz sosyolojisinin en önemli ilgi alanlarından biri olan sosyal hareketleri ele alırken her iki paradigmanın bakış açıları da göz önünde bulundurulmasının daha yararlı olacağını söylemek yanlış olmayacaktır.

Kaynakça

Buechler, Steven M., "New Social Movement Theories", *The Sociological Quarterly*, Vol.36, No. 3 (Summer, 1995), s.241-242 erişim tarihi 19.12.2013, <http://www.jstor.org/stable/4120774>

Çayır, Kenan, "Toplumsal Sahnenin Yeni Aktörleri: Yeni Sosyal Hareketler", *Yeni Sosyal Hareketler*, (ed.) Kenan Çayır, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 1999.

Çayır, Kenan, "Gökkuşluğu İstanbul Kadın Platformu" *İslamın Yeni Kamusal Yüzleri*, (ed.) Nilüfer Göle, İstanbul: Metis Yayınları, 2000.

Dikeçligil, Beylü, "Bir Analiz Modeli Denemesi: Sosyal Yapı ve Toplumsal Yapı", *Türkiye Günlüğü*, yıl. 3, sayı.15, (1997): 647-666.

Giddens, Anthony, *Sosyoloji*, haz. Hüseyin Özel, İstanbul: Ayraç Yayınları, 2000.

Göle, Nilüfer, "Modernist Kamusal Alan ve İslami Ahlak", *İslamın Yeni Kamusal Yüzleri*, (ed.) Nilüfer Göle, İstanbul: Metis Yayınları, 2000.

Johnston, Larana, H., E., Gusfield, J.R., "Kimlikler, Şikayetler ve Yeni Sosyal Hareketler", *Yeni Sosyal Hareketler*, (ed.) Kenan Çayır, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 1999.

Offe, C., "Kimlikler, Yeni Sosyal Hareketler: Kurumsal Politikaların Sınırlarının Zorlanması", *Yeni Sosyal Hareketler*, (ed.) Kenan Çayır, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 1999.

Önder, Tuncay, *Ekoloji, Toplum ve Siyaset*, Ankara: Odak Yayınları, 2003.

Poloma, Margaret, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, çev. Hayriye Erbaş, Ankara:Gündoğan Yayınları, 1993.

Smith, Anthony, *Toplumsal Değişme Anlayışı*, çev. Ülgen Oskay, Ankara: Gündoğan Yayınları, Ankara, 1996.

Tatar, Hüsnüye Canbay, "Sosyal Hareketler Sosyolojisi Açısından PKK", *Milletler Arası Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Güvenlik ve Huzur Sempozyumu, Elazığ,2000*.

Touraine, Alain, "Toplumdan Toplumsal Harekete" *Yeni Sosyal Hareketler*, (ed.) Kenan Çayır, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 1999.

Touraine, Alain, "The Importance of Social Movements" *Social Movement Studies*, Vol 1, No.1. (2002).

Touraine, Alain, *Modernliğin Eleştirisi*, çev.Hülya Tufan, İstanbul:Yapı Kredi Yayınları, 2002.

Türkdoğan, Orhan, *Sosyal Hareketlerin Sosyolojisi*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1988.

Wallece, Ruth A., Wolf, Alison, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları: Klasik Geleneğin Geliştirilmesi*, çev. Leyla Elbruz ve M. Rami Ayas, İzmir: Punto Yayıncılık, 2004.

Künye:

Gençoğlu, Aylin, Yonca Ensar, "Eski ve Yeni Paradigmalar Açısından Sosyal Hareketler, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi II, (2014): 305-323.